

Vera GAVRILOVIĆ

*Sociedad científica por la historia de la cultura sanitaria de Serbie, Beograd*ORGANIZACIÓN DEL SERVICIO SANITARIO EN LA GUERRA CIVIL
ESPAÑOLA (1936-1939).

Voluntarios yugoslavos, trabajadores sanitarios

Aunque hoy los condiciones debajo de los cuales se llevaría la guerra eventual se diferencian de los de España hace cincuenta años, las experiencias españolas no están sin importancia por el médico contemporáneo. Es así especialmente si él es joven y si actuaría en el territorio de tropas, aunque en las condiciones cambiadas y mucho más difíciles. Cada experiencia guerrera, aunque específica para las guerras y épocas particulares, tiene algunos aspectos de valor más durable.

Ya en el mismo principio de la guerra civil en España, se sintió la necesidad por el servicio de sanidad de las brigadas internacionales. Los razones inmediatos por eso eran: la necesidad de que los heridos y enfermos sean sacados de la zona de actividad enemiga y luego de otros campos de batalla y que se colocan en los hospitales correspondientes.

Al principio de esta guerra en 1936, los médicos franceses con Pierre Rouqués al frente, se engañaron de la organización del servicio sanitario dentro del marco de Comité internacional para la ayuda de España republicana. En enero del año 1937 en París se funda Centrale Sanitaire Internationale, que recibe los médicos voluntarios de varios países y les dirige a España.

El objeto de nuestros investigaciones son la organización del servicio sanitario y los voluntarios yugoslavos, trabajadores de sanidad. Aquellos son los doctores de medicina: Adela (Poca) Bohunicki, Nada Dimitrijević-Nešković, Dobrila Šiljak-Mezić, Milovan Četković, Đuro Mešterović, Aleksandar Mezić, Blagoje Nešković, Gojko Nikoliš, Grujo Petrović. Luego los estudiantes de Universidad de Beograd: Olga Dragić-Belović, Kornelija Sende-Popović, Dragoslav Jovanović, Vladeta Popović-Pinecki y Vladimir Popović, al lado de muchos otros. A ellos como voluntarios en esa guerra dedicamos nuestro informe.

*(Rad je primljen u Uredništvu 20. XII 1986. god.)*Original scientific paper
UDC 930:613 (628.41)

Erich ROSENZWEIG

*Znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture Hrvatske, Zagreb*DOPRINOS IZUČAVANJU HISTORIJE HIGIJENE DEFEKACIJE I
URINIRANJA

Uvod

Pisati o historiji nužnika, o zahodima, nije baš uobičajena i česta tema. Nije česta za medicinara, ni za filologa, ili higijeničara, ni za čistog historiografa. Ipak, ova tema može biti interesantna. Filologu i poznavaoocu historije pripada većina podataka iz historije ove materije. Kako nam u tome pogledu nisu ostali baš mnogi stari građeni i kameni spomenici, može se iz analogije, iz spoznaje o starim i prijašnjim običajima i navadama, po iskopinama i istraživanjima, po nekim jezikoslovnim podacima, samo ponešto saznati i naći. Poneka izvorna mrvica za tu temu može se naći u pojedinim kulturno-povijesnim i običajnim navodima. No, i tada se počesće (pod plaštem znanstvenosti) nalaze sramotni sadržaji i prostote, kao što je to npr. na nekim antikinim zidinama oslikano (Pompeji), na slikanim vazama, a vidi se i iz grubo pisanih realističkih navoda u pisanim komedijama starih pisaca, i td. Dakle, poneke izvore za ovu temu moguće je naći i u nekim povijesnim i kulturnim objavama, pa je jasno da je sada sve što će biti navedeno kompilacija, ali je također sigurno i zaista teško naći druge prave izvore navoda.

Naša, a i strana literatura, vrlo su oskudne podacima za ovu materiju.

Ljudski stvor (uostalom, i životinjski) mora da povremeno vrši svoju nuždu; to može da čini u stojećem stanju, u hodu, ili sjedeći, ili, uglavnom, u čučućem stavu (otuda i naziv čučavac za turski orijentalni nužnik). Vršenje nužde je općenito fiziološko zbivanje.

Već čovječji zametak, kao embrio, osjeća povremeno (dakle već u prenatalnom periodu) da mora da vrši nuždu i da odstrani iz tijela nečist. U majčinoj utrobi u svom podmaklijem razvojnom vremenu, ispražnjava sadržaj svog gastrointestinalnog trakta, u formi tzv. mekonija, nastalog od napijene plodove vode i raznih progutanih sastojina u njoj — u formi tamnozeleno-crnkaste mase (poput masti), pomešane s mokraćom iz urotrakta.

Na žalost, u postnatalnom periodu nijedno biće, ni ljudsko ni životinjsko, ne može da se koristi nekim takvim prirodnim medijem. Ljudsko biće čini to u početku, isto kao i životinjsko, instiktivno, a kasnije,

u periodu homo sapiensa, uslijed loših iskustava, čini to svjesno, birajući sve novije načine da obavlja tu svoju prirodnu potrebu, bez štete po sebe i svoje bliže.

Od toga vremena može se istraživati i pratiti razvoj onoga što nas u ovoj temi interesuje.

Slika br. 1. Četiri čovjeka različitog temperamenta „na velikoj nuždi”: sangviničar, melanholičar, holeričar i flegmatičar.

Od pamtivijeka je funkcija ispražnjavanja u čovjeka spojena sa stanovitim užtkom i osjećanjem lagodnosti i olakšanja. To je i prastarom mudročuću konstatirano. Znamo da više od 150 dana, dakle gotovo okruglo pola godine, prosjedi šezdesetgodišnjak na mjestu koje su nam pređi i mudraci nazvali raznoraznim imenima i oznakama: nužnik, prohod, zahod, mjesto kamo „i car pješice ide”, kao i drugim zaobilaznim nazivima.

Oduvijek je čovjek morao da, vršeci nuždu, odstranjuje nečist svoga tijela, samo na različitim mjestima i raznim načinom.

Već u davnjoj prošlosti su prve ljudske skupine, naseobine, na mjestu svoga boravišta, i u svome naselju, prouzročile zagađenost, na-

gomilavajući na tome terenu sve veće gomile svoga izmeta i svojih izlučina, jednako kao što to čine i čopori životinja na mjestu svog boravišta, u stajama, konjušnicama, oborima, torovima, i td. Takvo je stanje dovelo do ljudska bića kao i životinje u češće i neizbježne samozaraze i pomor.

Predmet i metodologija rada

Srž teme je sadržana u naslovu rada. Cilj je da se raspoloživim sredstvima dođe do saznanja o putu kojim je čovjek došao do sadašnjeg nivoa, te da se sve to izloži u jednom radu. Metodologija, ukratko, onakva je kakva i može biti, ako se želi poći od prahistorije. To znači da je morao da se koristi svaki podatak: objavljeni parcijalni radovi na raznim jezicima, historijski spomenici raznog doba, propisi koji obuhvaćaju ovu materiju, još uvijek živa predanja i običaji u pojedinim narodima, njihove navike, porijeklo pojedinih naziva, i td.

To je što se tiče izvora podataka.

Metodologija prikaza rezultata istraživanja je, također, donekle komplicirana. Da se neke stvari ne bi ponavljale, u radu je izlaganje djelomično po regijama, a unutar toga, po mogućnosti, kronološki. To znači da se išlo putem kako se opća kultura razvijala u svijetu. Time je donekle održan kontinuitet zamisli: da se prikaže higijena vršenja nužde.

Rezultati proučavanja

O običajima u načinu i mjestu obavljanja velike i male nužde u periodu prije naše ere, može se djelimično zaključiti iz malobrojnih proučenih iskopina. Međutim, o tome se može naći tragova, pa čak negdje više detalja u djelima grčkih i starorimskih klasika, ili vjerskim propisima. Najstariji historijski podaci i tragovi za individualni nužnik čini se da upućuju na određenu lokaciju, gdje je u to doba došlo do najvećeg procvata, na Srednji istok, na zemlje Babilonaca, Asiraca, odnosno Mezopotamije, zemlje Perzije, predjele između Eufrata i Tigrisa, mjesta već znatne drevne civilizacije. Kako se navodi, nužnik je bio učinjen između hrpe kamenja, ili iza njih, a u formi jedne jame, a k tome je to mjesto bilo i nekim plotom ograđeno. Takvo se mjesto, dođuše, u Babiloniji nije moglo svugdje koristiti zbog postojećeg močvarnog tla; a gdje je bilo čvrsto tlo, mogao je onda tu postojati u naselju i takav stalni nužnik.

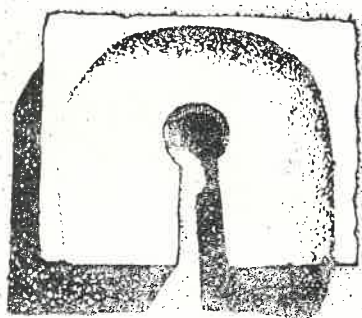
Vršenje male nužde (puštanje mokraće, uriniranje) nije činilo većih poteškoća u izboru mjesta gdje se ta mala nužda lako obavljala.

U Grčkoj, prema pjesniku Hesiodu, koji je živio u 8. st. prije n. e., pišući svoju poduku za život ovčara i pastira, on podučava u stihu (u slobodnom prijevodu): „Ne puštaj vodu te ne mokri ako si okrenut prema Suncu, pa i ako je isto već i zašlo; sjeti se dok se Sunce opet ne rodi da ne mokriš na putu u hodu, hodajući niti izvan puta, pa niti ako si i potpuno gol; tama i noć služe i bogovima. U sjedećem stavu

veliku nuždu neka vrši muškarac, a ako treba da mokri, neka ide da to obavi samo prema nekom zidu u dobro ograđenom dvorištu”.

Slično Hesiodu, a vrlo interesantno i u pogledu vršenja nužde u Egipćana, piše u Halikarnasu u Maloj Aziji rođeni grčki historik Herodot (484—425. prije n.e.), koga je Cezar obilježio nazivom „pater historiae” („otac historije”). Herodot je mnogo putovao i sve zapažao i bilježio po zemljama u Perziji, Skitiji, Babiloniji i Egiptu, pa je začuđujuće i fascinantno jasno promatrao i zapisivao upravo sve lokalne postojeće običaje i vjerovanja u ljudi. Tako je taj vrlo iskusni i vrlo čitani putopisac, kritičar svojega doba i promatrač i u pogledu naše teme zapisao da je dužan da rečeno od drugih točno kaže, grčki: „ego de ofeilo legein ta legomena”. U Egipćana su običaji i navade, gotovo u svakom pogledu drugačiji i suprotni onima u drugom svijetu. Kako je nebo u Egiptu drugačije negoli je drugdje, a i rijeka drugačija od drugih rijeka, tako su i običaji i navade u Egipćana posve, i u drugim stvarima i zakonima, različiti od ostalih ljudi. U Egiptu idu žene na tržnicu i trguju, a muškarci sjede u kući i tkaju, pri tkanju udaraju potku čvrsto nadolje, a drugi ljudi nagore. Terete nose ljudi na glavi, a žene na ramenima. Žene puštaju mokraću stojeći, a muškarci sjedeći. Nužnu potrebu ispražnjavanja tijela vrše u kući, a jedu na cesti. Kažu da valja ono što je ružno (ali nužno) potajno da se radi, a ono što nije ružno treba javno obaviti. Sinovi ne moraju roditelje hraniti ako neće, a kćeri moraju, ako i neće (II, 35 običaji Egipćana).

To je bilo navedeno prije davnog vremena od gotovo dva i pol tisućljeća, pa je, vidi se, Herodot promatrao ono najobičnije i najljudskije, i ne samo kako ljudi žive, nego i kako obavljaju nuždu, tj. da li u sjedećem ili čučućem stavu, na nekoj eventualnoj sjedalici.

Slika br. 2. Stara egipatska sjedalica iz Tel-el-Amarna, starog Egipta, oko 1350. god. prije n. e. od kamena vapnenca, ispod koje je bila u jami smješten pokretni sud u zemlji.

Posebno je za otmjene Egipćane, kao i za svećenstvo zapisao, kako u pogledu čistoće i higijene nauljuju i na kratko podrezuju sve dlake, kosu i brade da ne budu zaušljene, pa da si svaki tjedan cijelo tijelo briju da im se ne bi, kao božjim slugama, nalegla koja uš ili neka druga gamad (Historia apodexis II—37).

Imućniji Egipćani imali su nužnike uz kupaone kao posebne kupaonice susjedne prostorije. Nužnici su bili primitivni, od opeke građene sjedalice sa četverouglastom rupom, ili su sjedalice bile od kamena vapnenca, ili od drveta. Ispod tih sjedalice bile su katkada smještene slobodne obične posude, vaze, kakve danas možemo nazvati „zahodske posude”, koje su se vjerojatno ispražnjavale i s napunjenim izmetom upotrebljavale u poljoprivredne svrhe. U starom Egiptu je postojala i neka vrsta noćne posude, što se zaključuje po jednom zapisu koji spominje zlonamjerno polijevanje prolaznika na cesti. Sam urin se također sakupljao i upotrebljavao u medicinske i kozmetičke svrhe. U ruševinama starog grada Tebe na Nilu, koja je bila u staro doba važan centar egipatske civilizacije, bile su nađene spomenute posude zahoda.

Budući da je takvo neuredno stanje, kada čovjek nije pridavao naročitu pažnju za otklanjanje tog svog izmeta, češće dovodilo ljudska bića u neizlječive samozaraze i bolesti, te pomor, to si je čovjek našao i načinio neke stalnije nužnike-zahode. Tako znamo da je npr. već u dubokoj prošlosti, još u biblijsko doba, na prastarom prostoru Izraela, uz mnogostruke druge higijenske propise, Mojsije izdao u pogledu higijenskog odnosa za odstranjivanje ljudske tjelesne nečisti, svome narodu zakonsku odredbu za način individualnog otklanjanja fecesa i urina za otjecanje u zahodske nečiste jame (u V knjizi, 25 glava). Odredba glasi: „I treba da imaš vani izvan naselja mjesto kamo da ideš i vršiš nuždu i treba da imaš lopaticu i ako svakako kaniš vani sjesti, treba da njom iskopaš jamicu duboku jednu stopu zemlje; i kada si odsjeo nuždu, treba da zatrpaš i zagrneš što je iz tebe izašlo”.

U kasnije doba si je čovjek našao i uredio u naseobini neko posebno mjesto za vršenje svoje prirodne nužde, na pr. u oboru, staji, dvorištu, u selima iza plota, u gorovitim krajevima, na slobodnom polju, u vrtu, i td. Tu je bilo u zabačenijim mjestima ponegdje i postavljeno u hrpu kamenje, jedno blizu uz drugo, na koje se je čovjek čučnuo, ili posjeo kao na pravi primitivni nužnik. Tražeći za vršenje nužde najzabačenije mjesto, takvog su se propisa pridržavali i Mojsijevci i plemena i sekte Esenjana i Fariseji.

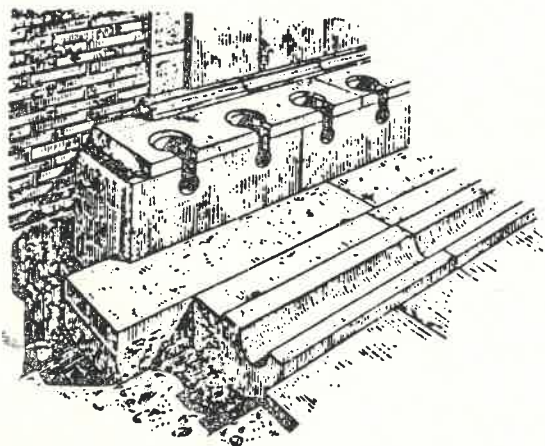
U biblijskoj knjizi Suda (treće poglavlje, 25) glasi: „Ali Ehud iziđe iz sobe i zatvori vrata ljetnikovca za sobom i zaključa ih” (T. 24). Kako je bio vani, dođoše njegove sluge i vidješe da su vrata zaključana i govorahu: „On Eglon je moguće izišao na nuždu u komoricu ljetnikovca” (T. 25). Kako su tako dugo čekali dok se nisu zastidjeli, jer nitko nije vrata od sjenice otvorio, uzeše ključ i otvoriše je i gle: tu je ležao njihov gospodar na tlu — mrtav. Ehud je moabidskog kralja Eglona usmrtio.

Tu je ovim navodom samo riječ o pojmu vlastitog nužnika u komorici koja je, kako se vidi, pripadala kraljevima prostorijama.

Iz starodrevne, najstarije poznate kretske-mikenske umjetničke kulturne epohe, oko 2000. god. prije n.e., bio je u iskopinama nađena na Kreti (Kandiji) među mnogobrojnim komorama u jednoj palači u blizini nekog kupatila, zahod sa uređajem za kralja i kraljicu s kombinacijom za ispiranje vodom i uz odvodne kanale.

U starodrevnim minoskim palačama na najvećem grčkom otoku Kreti (gdje je nastalo najstarije pismo u Evropi), (a i u nekim drugim mjestima, kao npr. u Hagija Trijada, Faistos, Gurmija u Maloj Aziji, Moklos), nađeni su zahodi u najraskošnijoj palači u Knososu, u palači legendarnog zakonodavca kralja Minosa, iz epohe od tri i pol stoljeća prije n. e., u palači sa više od 800 prostorija, sa hodnicima i brojnim dvorištima. Pokraj kupatila nađen je i zahod čučavac. Taj je nužnik zbog ustrojenja nad vodom i uvedenom kanalizacijom dobio pri kasnijim historijskim iskopavanjima oznaku kao „vodeni nužnik”, nad vodom sa ispirajućim dnom na zemlji.

U ruševinama Efeza, starog jonskog grada na zapadnoj obali Male Azije, iz starog doba, nađeno je više velikih nužnika s vodenim dnom, a sagrađeni sa po 12 sjedalica.

Slika br. 3. Veliki nužnik-latrina u ruševinama Efeza sa 12 sjedalica.

U islamskim zemljama nužnik nosi naziv: hala, kenef, ćenifa, što znači „zaštićeno mjesto.” Nužnici su u starije doba na Sredozemlju, kao uostalom i u čitavom Orijentu, odvajkada bili u formi uobičajenih čučavaca svugdje, kao i u svim gradskim kućama. Bili su izgrađeni u skromnoj četverouglastoj veličini, u kućnom dvorištu, nisko nad zemljom, s jednom pločom osrednje veličine, direktno na samoj zemlji u obliku okruglog otvora jame ili rupe. Kadikad je bio čučavac u formi trokuta, načinjen od drveta, također posve nisko, ali i povišeno nad zemljom i vodom, i okrugla oblika, a kod zida, dakako iza glavnog ulaza u kuću, i to daleko. Udaljeniji je bio također i u jednoj drvenoj kućici u dvorištu kuće, podalje od ev. bunara pitke vode, te naslonjen na neko stablo. U takvoj kućici, sa ili bez vrata, ili samo s nekom krpom na ulazu namjesto vrata, bio je nužnik već opisane forme, a po strani lijevo ili desno stajao je bakreni sud, ćup-ibrik, s vodom za uklanjanje fekalija. Ibrik s vodom bio je tu za ritualno pranje zadnjice poslije defekacije, a voda je odnosila izmet putem kosog kanala od čučavca u cijev, pa u obližnju septičku jamu. U kućici je bio na jednoj strani

rečeni ćup s vodom, a na drugoj strani o zidu visjela je na stijeni o čavlu krpa za pranje i brisanje zadnjice.

O nužnicima i vršenju nužde u arhaičkoj Grčkoj naveli bismo neki podatak za upoznavanje života i bivstvovanja ljudi.

Slika br. 4. Orijentalni kenef, kućica, „zaštićeno mjesto”.

Higijenske prilike u staroj Grčkoj, kako općenito, tako i u pogledu nužnika, bile su dosta loše. Najveći dio kuća u samoj Ateni u grčkom „polisu” imao je uz pojedine kućne, odvojene nužnike; a i u samim životinjskim oborima, stajama i u dubrišnim jamama uvijek se našlo mjesto za vršenje nužde. Uz atensku Agoru, sastajalište i tržnicu, bile su samo još glavne ulice one koje su nadgledali u pogledu čistoće gradski namještenici astinomoi, i ljudi pobirači, namješteni od privatnih odvažajućih poduzeća, tzv. sakupljači, tj. pobirači ekskremenata i nečisti, zvani „koprologoi”, koji su otklanjali svu moguću nečist i smrad sa ulica. Naveli bismo jedan citat komediografa Aristofanesa koji u komediji „Mir” kaže da si je neki čojek želio i da bi bilo dobro „kada bi nos bio građen bez rupica”, kako bi se moglo izbjeći iz kloaka i staja udisanje i mirisanje lošeg isparavanja i smrada, koji se diže iznad mnoštva kuća u gradu.

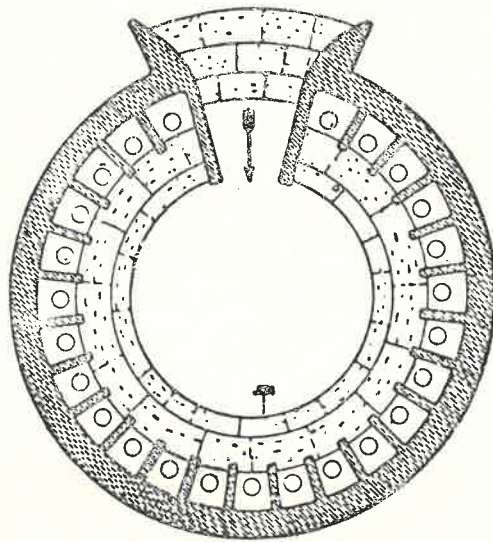
Sve uske i krivudave ćoškaste uličice bile su toliko nečiste i stalno se čuo onaj zastrašujući poklik „bjež s puta”, kako bi se prolaznici morali čuvati da ne bi bili od nekoga zlonamjerno, sa visine ugroženi, pa da budu na ulici smoćeni, onečišćeni fekalijama, jer kako su i Latini govorili: „Quarum putredo cadit super capita hominum transeundium”. Ljudi su tada, kao što znamo da je u staroj Ateni i Lizistrata činila, a i njene kolegice nisu stidjele, svoje fiziološke potrebe vršili na otvorenom trgu i na javnoj ulici. Nuždu su vršile i u dvorištima samih bogomolja. Kako tada još nije bilo papira, služile su se za očišćenje tijela od ekskremenata po ispražnjavanju crijeva uglavnome uobičajenim manjim plosnatim kamenčićima koje su ljudi običavali da sobom nose u manjim vrećicama, ili su se služili glatkim i plosnatim, razno velikim krhotinama razbijenih glinenih lonaca — grnčarija, zvanim „ostraka”. Atenski pisac komediograf Aristofanes je podrugljivo navodio: „Ako čovjek na ulici podigne bilo kakav kamenčić u namjeri da ga baci i njime kani eventualno zastrašiti nekog lutajućeg psa, upada najvjerojatnije u opasnost da mu se ruka, odnosno prsti ruke onečiste i zamažu nekim komadom ekskrementa”.

Sve je to lako razumljivo ako se znade da se sav život općenito odvijao pod vedrim nebom. Ljudi su od jutra glavni dio dana već provodili na Agori (sabiralištu, tržnici) ili u Palestri (u borilištima, rvalištimama) i odilazili i vraćali su se svojim kućama samo na večeru, kao na glavni obrok hrane i na spavanje.

Jednom atenskom naredbom 320. god. prije n. e. bilo je kasnije zabranjeno onečišćenje ulica bilo kakvim otpadom, pa da ga onečistilac ima sam odstraniti. Ako bi tko ubuduće trg ili ulicu onečistio ekskrementima, imao je da plati globu, jer da se osim smrada i neugodna mirisa iz nečisti još stvara i razna gamad. Od osušenog fecesa da se stvaraju buhe, od znoja stjenice, a od zatrulog mesa uši.

U starom Rimu bilo je poznato odstranjivanje fecesa i urina (već u III i II st.) koje se uklanjalo vodom pomoću kanalizacijskih sistema.

Za despota i ekstravagantnog rimskog cara Lucija Domitijusa Nerona, koji je carevao od 53. do 68. god. poznato je, da je volio uvijek istovremeno još s drugom dvojicom u društvu vršiti nuždu i sjediti na latrini.

Slika br. 5. Tlocrt jedna zahodske osnove za 25 sjedalica u Coloseumu u Rimu sagrađen 78—82. god. prije n. e.

Nasljednik Nerona na carskoj stolici bio je veliki vojskovođa, čovjek čvrstog i jakog duha, poznati Vespazijan Titus Flavijus. On je uz mnogo drugoga dao sagrađiti u Rimu onaj skupi grandiozni Coloseum, tada najveći teatar na svijetu sa oko 80 000 sjedišta i oko 20 000 stajaćih mjesta. Tu su na mnogim i masovnim zajedničkim sastajalištima bili sagrađeni a u krugu poredani nužnici sa po 25 sjedalica za više osoba. Ljudi bi sjedeći na njima i vršeći nuždu razgovarali, raspravljali, zabavljali se, pa je tako latrina imala i društveni značaj.

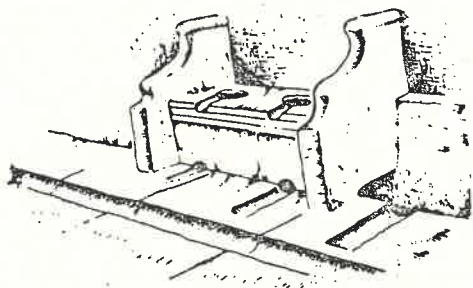
Genijalno i ujedno lukavo sjetio se Vespazijan, kojemu nikada nije bilo dosta, da bi mogao olako zaraditi i zgrnuti novac („naturalia non sunt turpia“) na tzv. fulonima, tj. peračima sa urinom, koje bi oporezovao. K tome evo kratko tumačenje. Rimljani starog vremena još nisu znali za sapun, pa su naročito siromašniji ljudi i legionari svoje odjeće dali prati u sakupljenom odstajalom urinu. Masnoću odjeće uklanjao im je kao i nečistoću amonijak iz mokraće. Pralci koji su za sabiranje urina postavljali velike zemljane posude na uglu ulica, prali su u tim posudama odjeću golim nogama. Ti su pralci imali poseban ceh, a zvali su se fuloni. Car je naredio da se fuloni dobrano oporezuju pri sabiranju mokraće. A kako je stariji carev sin smatrao tu vrstu oporezivanja nečim degutantnim, navodi se, da mu je otac Vespazijan pod nos stavio kovani novac ubran od prvog dobivenog poreza, upitavši ga da li taj novac ružno zaudara. Na to mu je sin zanijekao, a Vespazijan mu reče: „a ipak je od mokraće“ — „Non olet“. Još i dan-danas se u Italiji zovu nužnici „vespasiani“, a i u Parizu se govori o „vespasiennes“, kao uspomeni na cara koji je od mokraće stvarao novčani prihod.

Slika br. 6. Fuloni — pralci odjeće u urinu, u Rimskom carstvu.

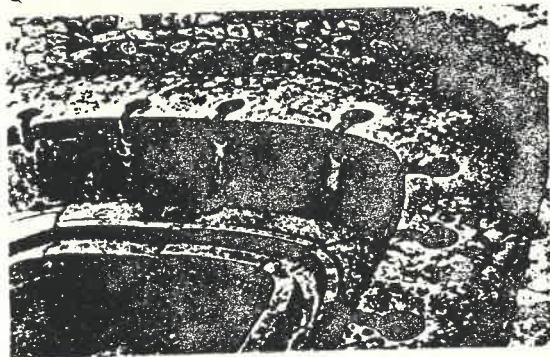
U starom lučkom mjestu starog Rima, u Ostiji u Latiumu na ušću Tibera, postojala je latrina publica kao duga mramorna klupa od 20 sjedalica, nasuprot ulazu u terme. Ovi stari javni nužnici bili su uglavnom namijenjeni samo muškarcima. Žene su bile obično i pretežno u kućama zaposlene. Cloaca maxima u Rimu bila je sagrađena po Tarquiniju Priscu oko 600. god. prije n. e. i služila je prvotno samo kao kanal, isključivo za otpuštanje i uklanjanje taloga i nečisti, a kasnije i za otplavlivanje ekskremenata. Bila je visoka i do 4 metra. Rim se opskrbljavao vodom već u staro doba vrlo velikim količinama. Tako je već u IV st. n. e. imao 11 općih kupatila, 1 352 javne fontane i cisterne i 856 privatnih kupatila. Stoga je bilo moguće da je bilo i tako veoma mnogo vodom opskrbljenih javnih, a i privatnih latrina, uz pomoć kanalizacijskih sistema. Dnevno je po osobi bilo trošeno oko 300 galona vode (1 galon — oko 4 i pol litre). U vilama u Pompejima nađeni su nužnici u kućama, postavljeni odmah pokraj kuhinje i tu su bili građeni upravo zbog blizine vode. Mnogi ljudi su i u Rimu u svojim privatnim kućama imali vlastite latrine s vodenim ispiranjem, a i u samom mjestu bilo je mnogo takvih. Unatoč tome bile su ceste ipak

onečišćavane ekskrementima, pa je stoga u Pompejima na jednom uličnom zidu i glasio opominjući natpis: „Cacator cave malum! Aut si contempseris habeas Jovem iratum”. Sanitarna upozorenja su jasno objavljena u jednom prolazu rimske terme koja su glasila: „Duodecim deos iratos habeat qui huc cacavit aut minxerit” („Bijes dvanaestorice bogova neka padnu na onoga tko ovdje kaka ili mokri”). Rim je za cara Dioklecijana 315. god. prije n. e. imao 144 javna nužnika s vodenim ispiranjem i sa ulaskom kanala u Tiber. U Putreoliju, lučkom mjestu u Kampanji kod Napulja (sadašnjem Pozzuoli-ju) bilo je latrina na svaku 45. osobu po jedna. Postrojenje je imalo ispod svake sjedalice kanalčić s tekućom vodom. U starom Timgadu u Sjevernoj Africi otkriveno je 38 mramornih sjedalice nužnika koje su vjerojatno zbog naročito lijepo izvedenog ukrasnog stila bile učinjene za neki hram. Sjedalice su bile iskonstruisane po dva mjesta ne odijeljena jedna od druge niti ručnim naslonjačem, a pod svakom je sjedalicom na dnu bio također mali plitki žlijeb sa otvorom prema unutrašnjosti sjedalice, radi toga da se sprječavi onečišćenje. Među mnoštvom drugih otkopana je takva latrina i u Douggi u Tunisu sa 12 sjedalice sa vodenim ispiranjem.

Slika br. 7. Antička zahodska mramorna sjedalica u Timgadu (Sjeverna Afrika).

U samom Colosseumu u Rimu nađene su već spomenute kolektivne zahodske grupe od 25 sjedalice, poredanih međusobno u okruglu, i to također međusobno, ne odijeljenih i s vodenim ispiranjem. Takvih grup-

Slika br. 8. Javna rimska zahodska grupna osnova u Tunisu (Dougga) sa 12 sjedalice sa vodenim ispiranjem

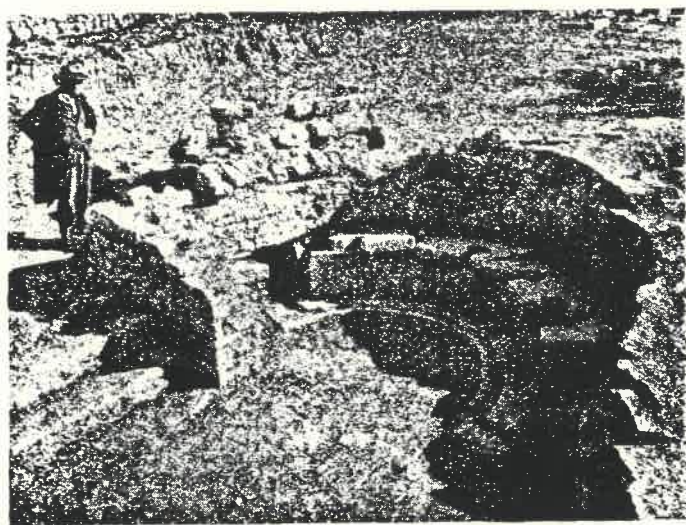
nih latrina bilo je više. I tu je bilo po običaju među posjetiocima pri sjedenju da su se rado bavljali i razgovarali o dnevnim događajima, pa raspravljali i ogovarali, vršeći nuždu, te su zapravo jedino ti okrugli otvori na sjedalicama označavali iskonsku svrhu te zajedničke latrine. Iako je stanoviti broj stanara mogao javne nužnike u susjedstvu da koristi po danu, odlagali su ljudi svoju nečist u pokrivenim posudama — „vasa obscoena” na ulazu svojih pretrpanih stanarskih kućerina, gdje su ih svaku večer stanari podizali. Za vrijeme Republike bilo je posebnih ljudi namješteni „viri in urbe purgandis”, a dužnost im je bila da održavaju čistoću u gradu i među inim da bi držali red u nužnicima i zahodskim odjeljenjima. Ipak su fekalni lonci često bili jednostavno praznjeni kao i u kasnije doba u ulične žlijebove.

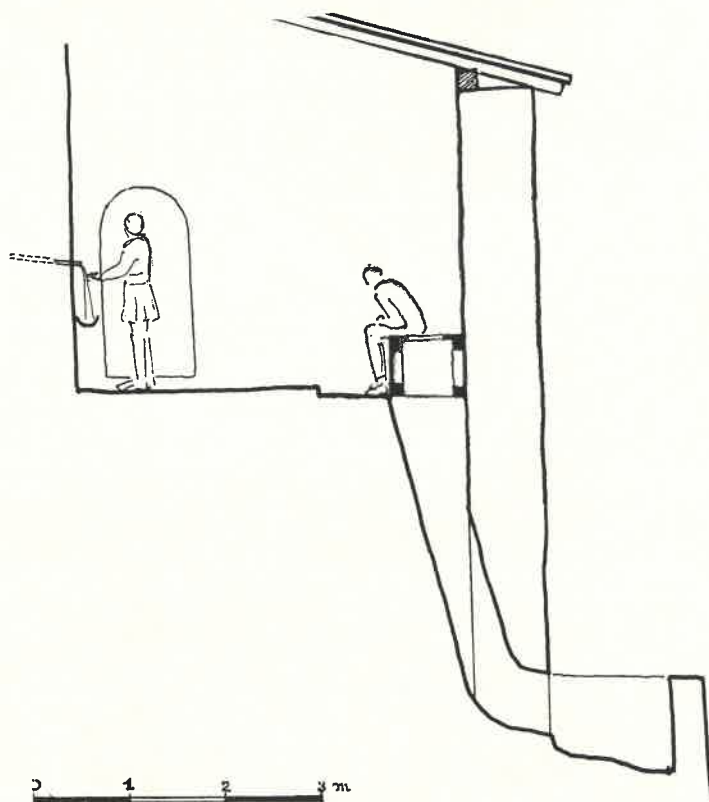
Slika br. 9. Praznjenje fekalnog lonca u ulični žlijeb.

Rimski car Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan (oko 243. do 316. god. rođen je u glavnom gradu rimske provincije Dalmaciji u blizini Salone (Solin). On je pokrenuo, među mnogim vrlo važnim drugim djelatnostima, jaku građevinsku i reformnu aktivnost. Dao si je sagraditi antičku veliku palaču na morskoj obali nedaleko Salone, kamo se je kasnije povukao u mirovinu i gdje je i umro u 73. god. života. Ogromna velika Dioklecijanova palača bila je opskrbljena tekućom vodom posebnim akveduktom dugačkim 9 kilometara i snabdjevenim iz izvora rijeke Jadrta, kao i odvodnom kanalizacijom. Palača je sagrađena između rimskog naselja Salone (Solina) i Epiteja (Stobreča). Južni dio palače bio je određen za carevu rezidenciju u užem smislu, a u sjevernom za smještaj vojske i carske tjelesne straže, raznih radionica, i td.

Do danas u Dioklecijanovoj palači nije pronađena niti jedna antička latrina, niti njezini tragovi. Nesumnjivo su postojale, kako u carevim apartmanima, tako i u odjelima za poslugu i vojsku, ali je u Srednjem vijeku (kada su Sloveni naselili palaču, bježeći početkom VII stoljeća pred Avarima), većina antičkih zgrada u palači pregrađena ili porušena, a odvodna kanalizacija zatrpána. Ni u antičkoj Soloni nije pronađena latrina, iako ih je moralo biti više.

Slika br. 10. Stara rimska iskopina latrine na „Majdanu” kod Solina sa 10 otvora.

Slika br. 11. Latrina u srednjorjekovnoj gradini Badanj kod Crikvenice (R. Matejčić).¹¹

Jedna antička latrina pronađena istočno od Solina na području „Majdana” pripadala je zacijelo nekoj villi rustici, a tipa je uobičajene rimske latrine: polukružna prostorija s kamenim sjedištem u polukrugu u kojem je desetak otvora (danas je sačuvano pet), s kanalićem u kamenu na podu ispred sjedišta kojim je tekla voda iz nedalekog vodovoda i otjecala u nedaleku rijeku (D. Kečkemet). I ova je bila zajednička za više osoba, jer su sjedeći na njima, kako je bilo uobičajeno kod tih latrina, imale i određeni društveni značaj, raspravljalo se, razgovaralo, zabavljalo i pričalo o raznim svakodnevnim problemima.

Diskusija

U cilju da se dobije cjelovita slika o tome kako se u svijetu razvijala higijena vršenja velike i male nužde od prahistorijskih dana, korištene su razne metode, o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima. Iz rezultata istraživanja se vidi da je već vrlo rano bilo brojnih pozitivnih pojava, mada nisu bile masovne za sve ljude, nego više pojedinačne. No, bilo je nekoliko svijetlih primjera, kao što je, na pr. vrlo rana pojava ispiranja i odstranjenja izbačenih fekalija vodom.

Osvrnuli bismo se i na jednu interesantnu filološku pojavu u našem jeziku koja je vrlo karakteristična za običaje naroda na našem tlu. U našem jeziku za nužnike postoji više naziva, ne bez razloga. Prvo se pojavio izraz „prohod”, što bi značilo da je trebalo dosta i daleko prohoditi da bi se obavila nužda. Slijedeći je izraz „zahod”, što je značilo da je trebalo zahoditi iza stambene zgrade, a što je važno da ne bude daleko u zimskom i kišnom periodu. Riječ „nužnik” potiče od riječi nužda, prijeka potreba, tu je čovjek već svjestan značaja te radnje. Savremeni naš čovjek upotrebljava i starofrancusku riječ klozet, ali više u smilu „engleskog klozeta” s modernim uređajima. Još se čuje i „čučavac”, bez obzira na to da li postoji vodeno ispiranje ili ne. I posljednja karakteristika: kod nas ne postoji poseban izraz za francusku riječ „pissoir” (pissoir), nego se daje samo opisani izraz: nužnik za mokrenje. To znači da se kod nas ne pridaje osobito posebna važnost tome gdje će se i kako obaviti ta mala nužda.

Zaključak

U radu je prikazan pregled historije nužnika i historijskog razvoja higijene vršenja velike i male nužde, od prahistorije do Srednjeg vijeka. Rad nema pretenzija da je navedenim saznanjem zaključena ova tema, jer se mnoge iskopine u svijetu i u nas još uvijek proučavaju, mnoge se iskopine i sada vrše, a nije ni mali broj planova za nove iskopine, pa će se najvjerojatnije doći do novih saznanja.

Ispitivanjem raznih izvora došlo se do rezultata da historija ove tematike dosiže do preko 4500 godina unatrag kada su na Srednjem Istoku građeni već nužnici s vodenim ispiranjem.

LITERATURA:

¹ Huber W.: *Der Abort*. Habilitation. Karlsruhe, 1948. — ² Winkle St.: *Die Seuchenhygiene*. Ekologie, probleme in der griechisches Polis. Aerzteblatt Hamburg, 1948. — ³ Winkle St.: *Die sanitäre und ökologische Zustände im alten Rom*. Aerzteblatt, Hamburg, 1948. — ⁴ Herodot: *Historien*, II—35, 114. — ⁵ Preuss J.: *Bibilia — Talmud*. Medizin. III aufl., Karger, Berlin, 1923. — ⁶ Coturnix A.: *Erbauliche Enzyklopädie*. Meyster, München, 1979. — ⁷ Wright L.: *Clean and decent*. Routledge at Kegan Paul, Pandstow Press, Reprint, 1984. — ⁸ Teodorović B.: *Zahodi*. Medicinska enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1965, 350—355. — ⁹ Kečkemet D.: *Pismeno saopćenje*, Split, 1986. — ¹⁰ Karman L.j.: *Starohrvatsko groblje na „Majdanu“ kod Solina*. Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku, Split, 1970, LI, 68. — ¹¹ Matejčić R.: *Latrine u srednjovekovnoj gradini Badanj kod Crikvenice*, Acta historiae medicinae... 1971, XI, 1—2, 25—36.

Erich ROSENZWEIG

Scientific Society for History of Health Culture of Croatia, Zagreb

CONTRIBUTION TO HISTORY OF LAVATORIES AND HYGIENE OF
DEFECATION AND URINATION

This work is the review of the history of lavatories and historical development of hygiene at defecation and urination since prehistoric times to the Medieval time. The work has no pretensions to conclude this subject because there are still many excavations in the world and in our country today being scrutinised and many excavations are at the moment also there is not a small number in course of plans for the new excavations. Therefore there will be probably new discoveries searching in different sources we have come the result that history of this subject goes to over 4500 years back.

(Rad je primljen u Uredništvu 20. VI 1986. god.)

Preliminary scientific paper
UDC 930:61/892.7 "9"

Maid HADŽIOMERAGIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Bosne i Hercegovine,

Sarajevo

IZ MEDICINE PRIJE HILJADU GODINA.

IBN SINA — AVICENA I NJEGOVO DJELO

Iz literature nisam mogao saznati kada je, od koga je, i zašto je dobio nadimak Avicena, po kojem je danas najpoznatiji, iako mu je pravo ime Abu Ali Al-Husain Ibn Allah Ibn Sina. Rođen je 980. god. u Afšanehu kraj Buhare, pokrajina Turkmenija (sada SSSR), a umro je u Hamadanu 1037. god.

Pored medicinske stručnosti njegova intelektualna aktivnost seže u značajnim vrijednostima i u druge sfere umnog rada. On je bio značajan i velik i kao filozof, pjesnik, mislilac, psiholog, teolog. Takvo bogatstvo duha i inteligencije se rijetko može naći u istoriji čovječanstva.

Od djetinjstva se je zanimao za medicinu, a prišao je liječenju već u svojoj 17. godini, pa se navodi da je tada liječio i Emira od Buhare. To mu je omogućilo korištenje Emirove biblioteke i knjiga koje su tada postojale. Knjige su se tada nalazile samo u bibliotekama vladara i velmoža. Liječeći njih i njihovu okolinu, obezbjeđivao je sebi pristup i korištenje njihovih biblioteka. Posebno vrijedne osobine Avicene su bile marljivost, istrajnost i znatiželja, što je uslovnost za svakog naučnika. Takav um nije mogao ostati bez još jedne vrlo važne osobine, a to je produktivnost, jer je bio vrijedan i vrlo plodan pisac. Mnogo je pisao iz više intelektualnih područja. Iako kratkog života, on je napisao oko 100 djela iz područja biologije, psihologije, fizike, astronomije, alkemije, teologije, te muzike i poezije. Najveća i najpoznatija su mu djela iz medicine, gdje je njegova aktivnost bila trojaka: na prvom mjestu su njegovi originalni radovi, na drugo mjesto dolaze sabiranja svih tadašnjih medicinskih znanja, a na treće mjesto dolazi njegova izvanredna spisateljsko-naučna vrijednost i sistematizacija ogromnog do tada nesređenog medicinskog materijala. U pravom smislu je to omogućilo pisanje dela ranga medicinske enciklopedije, prve do tada, i to velikog obima. Zbog velikih zasluga u medicini dobio je počasni epitet „princ medicine“.

Njegovo glavno medicinsko djelo je *Al-Qanun Fi't-Tibb* (latinski prijevod je *Canon medicinae*, a po našem prijevodu bi bio *Zakonik medicine*, a bolje bi odgovarao naziv *Enciklopedija medicine*). Popularno se najčešće naziva kratko *Kanun*, jer je jedinstveno djelo pa i naziv. Ovo djelo je napisao u pet knjiga. Obrađena su područja anatomije, fiziologije, opće i specijalne patologije, dijetetike, higijene, stomatologije,